

STUDIA
GEO
HISTORICA

NR 04|2016 ROCZNIK HISTORYCZNO-GEOGRAFICZNY

Fundacja Centrum GeoHistorii • Instytut Geodezji i Kartografii • Instytut Historii KUL
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych US • Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN
Biblioteka Główna Uniwersytetu Szczecińskiego

STUDIA GEOHISTORICA. Rocznik historyczno-geograficzny

Redakcja

Bogumił Szady (redaktor naczelny), Beata Konopska, Radosław Skrycki,
Tomasz Związek (sekretarz redakcji), Tomasz Panecki

Redakcja językowa i korekta

Konrad Byzdra

Tłumaczenia

autorzy, Julia Szotysek

Rada Naukowa

Zdzisław Budzyński (Rzeszów), Andrzej Janeczek (Warszawa), Tomasz Jurek (Poznań),
Keith Lilley (Belfast/Wielka Brytania), Andrew Pernal (Brandon/Kanada), Tadeusz Siwek (Ostrawa/Czechy),
Rostysław Sossa (Kijów/Ukraina), Grzegorz Strauchold (Wrocław), Robert Šimůnek (Praga/Czechy)

Recenzenci tomu 4

Wojciech Chudziak, Martyna Deszczyńska, Zbigniew Górczak, Maria Jankowska, Iwona Jażdżewska,
Andrzej Klonder, Anna Kołodziejczyk, Andrzej Kopiczko, Małgorzata Elżbieta Kowalczyk,
Adam Kozak, Joanna Kumor-Mielnik, Mieczysław Kunz, Dariusz Lorek, Wojciech Mielewczyk,
Grzegorz Myśliwski, Wiesław Nowosad, Piotr Pabjanek, Marek Radoch,
Małgorzata Rutkiewicz-Hanczewska, Francesco Somaini, Péter Szabó, Piotr Werner, Filip Wolański

Redakcja map

autorzy, Tomasz Panecki

Adres Redakcji

Fundacja Centrum GeoHistorii
Redakcja Studia Geohistorica
05-082 Stare Babice, ul. Gen. Tadeusza Kutrzeby 4

Strona internetowa

studiageohistorica.pl

Wersja drukowana (papierowa) jest wersją pierwotną rocznika Studia Geohistorica

Współwydawcy rocznika

Biblioteka Główna Uniwersytetu Szczecińskiego, Fundacja Centrum GeoHistorii,
Instytut Geodezji i Kartografii, Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II,
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego,
Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN

Rocznik wydawany pod patronatem Komisji Geografii Historycznej przy Polskim Towarzystwie Historycznym

Projekt okładki: Jacek Młodożeniec

Ilustracja na okładce: *Kalisz – Plan miasta i przyległej okolicy* autorstwa Ludwiga von Bröckera z 1802 r.

Skład i łamanie: Artur Hamryszczak

© Copyright by Fundacja Centrum GeoHistorii

ISSN 2300-2875

Nakład 100 egz.

Warszawa 2016

Spis treści • Contents

Tradycje geografii historycznej • Traditions of historical geography

Ludomir Sawicki

Geografia a krajoznawstwo

(uwagi wstępne Beata Konopska, opracowanie Beata Konopska) 7

Stanisław Herbst

Prace nad „Atlasem historycznym Polski”

(uwagi wstępne Henryk Rutkowski, opracowanie Henryk Rutkowski)..... 14

Artykuły • Articles and theses

Elżbieta Kowalczyk-Heyman

Czym były mazowieckie "płozy"? (uwagi wstępne)

What were the Masovian "płozy"? (Preliminary Remarks) 27

Robert Klimek

Ślady średniowiecznej granicy Warmii między Reszlą a Świętą Lipką

Traces of the Medieval Border of Warmia between Reszl and Święta Lipka 38

Ewa Ziółek

Relacja Grzegorza Piramowicza o osuszaniu Bagien Pontyjskich za pontyfikatu Piusa VI

Grzegorz Piramowicz's Account of Draining the Pontian Marshes during

the Pontificate of Pope Pius VI 51

Krzysztof Boroda

Wpływy z czopowego jako wskaźnik lokalnego zróżnicowania poziomu produkcji

piwa pełnego w miastach Królestwa Polskiego w latach 60. XVI w.

Income from Czopowe as an Indicator of Regional Diversity of Full Beer

Production in the Cities of the Polish Crown in the 1560s 66

Xavier Rochel

The End of Gaps and Heathlands in French National Forests, 19th Century.

A Case Study Based on Forest Management Plans

Zanik polan i wrzosowisk we francuskich lasach państwowych w XIX w.

Studium przypadku na podstawie planów zarządzania lasami 81

Tomasz Figlus

Typy morfogenetyczne wsi w środkowej Polsce

Morphogenetic Types of Rural Settlements in Central Poland..... 90

Tomasz Babczyński, Tomasz Kubik, Roman Ptak, Grzegorz Strauchold
GIS as a Tool to Analyze the History of Silesia and the Changes in its Political
(and Cultural) Geography
GIS jako narzędzie do analizy historii Śląska oraz zmian w jego geografii politycznej
i kulturowej..... 113

Mateusz Zawadzki
„Tabella miast, wsi i osad Królestwa Polskiego” jako źródło do badań
nad strukturą parafialną województwa lubelskiego
The “Tabella of Towns, Villages and Settlements of the Kingdom of Poland”
as the Source for Research into the Parochial Structure of the Lublin Voivodeship 142

Anna Paulina Orłowska, Bartosz Nowożycki, Grzegorz Pac
Handel wołami na terenie Wielkopolski i Śląska w świetle szesnastowiecznego
spisu jarmarków i komór celnych
The Trade in Oxen on the Territory of the Greater Poland and Silesia in the Light
of the 16th Century Description of Annual Fairs and Toll Houses 153

Recenzje i omówienia • Reviews and discussions

Historical Atlas of Poland in the 2nd half of the 16th Century: Voivodeships of Cracow,
Sandomierz, Lublin, Sieradz, Łęczyca, Rawa, Płock and Mazovia, ed. by Marek Słoń;
transl. by Agata Staszewska; Martha A. Brożyna, Peter Lang Edition,
Frankfurt am Main 1973–[2014],
4 volumes, XXIX + 1597 pp., illustrations, 27 folded maps
(Alexei Frolov) 163

Magdolna Szilágyi: On the Road: The History and Archaeology of Medieval
Communication Networks in East-Central Europe, Budapest 2014
(Archeolingua Series Minor, 35),
ss. 254, 89 il. (w tym 30 map i 4 plany miast)
(Ewelina Siemianowska)..... 169

The World in a Mirror, Word Maps from the Middle Ages to the Present Day,
ed. Jan Parmentier, Museum aan de Stroom, Antwerp 2015, ss. 192, il. 150 + 25
(Lucyna Szaniawska)..... 173

Kartografia morska i krain nadmorskich, red. R. Skrycki, Instytut Historii
i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego,
Zespół Historii Kartografii Instytutu Historii Nauki PAN, Szczecin 2014;
24 × 17 cm, ss. 204, 54 ryc., 4 tab.
(Jan Rutkowski)..... 177

Алексей А. Фролов, Нина В. Пиотух: Исторический атлас Деревской пятины Новгородской земли (по писцовым книгам письма 1495–1496 годов). В 3 томах: Москва–Санкт-Петербург, Альянс-Архео, 2008.
Т. 1: Исследование и таблицы, ss. 368;
Т. 2: Атлас и справочные материалы, ss. 272;
Т. 3: Уездные планы последней четверти XVIII века, ss. 266
(Rostysław Sossa)..... 182

Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany, t. 10–12 (Ra–Rż),
red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, [autorzy haseł: U. Bijak, E. Borysiak,
J. Chłędzińska, B. Czopek-Kopciuch, P. Dudek, A. Galasińska, W. Makula-Kosek,
I. Nobis, R. Przybytek, P. Swoboda, U. Wójcik, K. Zawodzińska-Bukowiec, Z. Zierhoffer],
Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego, Kraków 2015, ss. 160 (t. 10), 146 (t. 11), 168 (t. 12)
(Ewa Oronowicz-Kida)..... 185

Kit Mayers: The First English Explorer. The Life of Anthony Jenkinson (1529–1611)
and his Adventures on Route to the Orient, Devon 2015, ss. 366
(Krystyna Szykuła)..... 189

Komunikaty i sprawozdania • Communiqués and reports

Konferencja „Przestrzenne aspekty historycznych badań demograficznych, społecznych
i gospodarczych (do 1945 r.)” – Pobierowo, 21–23 października 2015 r.
(Michał Gochna) 195

„European Social Science History Conference” – Walencja (Hiszpania),
30 marca–2 kwietnia 2016 r.
(Michał Gochna) 195

Zebrań naukowe polskiej sekcji European Society for Environmental History – Warszawa,
16 stycznia 2016 r.
(Piotr Guzowski) 196

„Mapa jako narracja interpretacyjna”. XXIX Ogólnopolska Konferencja Historyków
Kartografii – Wrocław, 24–26 września 2015 r.
(Jerzy Ostrowski) 197

Sprawozdanie z konferencji „Województwo poznańskie w XVI w.” – Kościan, 1 lipca 2015 r.
(Michał Słomski)..... 202

Sprawozdanie z konferencji „Geografia historyczna. Wyzwania przyszłości” – Łódź,
11–12 czerwca 2015 r.
(Magdalena Deptuła)..... 204

Spis treści

Pro memoria

Alfred Franciszek Kaniecki (1941–2016) 207

* * *

Listy do redakcji 209

Informacja dla autorów • Guidelines for Authors 210

Kartografia morska i krain nadmorskich,

red. R. Skrycki, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
 Uniwersytetu Szczecińskiego, Zespół Historii Kartografii Instytutu Historii Nauki PAN,
 Szczecin 2014; 24 × 17 cm, ss. 204, 54 ryc., 4 tab.

Przed przystąpieniem do omówienia książki warto sprecyzować, co jest jej tematem. Co ciekawe, odpowiedź na to pytanie znajdujemy dopiero w ostatnim rozdziale – autorstwa Jerzego Ostrowskiego. Kartografia morska to

„wyspecjalizowana gałąź kartografii [...] z własnymi podstawami teoretycznymi i metodami prezentacji, a także praktyczna działalność redakcyjna i wydawnicza na tym polu oraz bogactwo jej wytworów – od prymitywnych map ludów pierwotnych poprzez średniowieczne mapy żeglarskie po wyrafinowane systemy nawigacyjne (bazy informacji geoprzestrzennej w formie cyfrowej wykorzystywane we współczesnej nawigacji) [...]. Oprócz nich istnieje dość zróżnicowana grupa morskich map tematycznych powstałych na potrzeby nauki i gospodarki”.

Jeszcze szerszym i niekonkretnym pojęciem jest drugi człon tytułu: *Kartografia [...] krain nadmorskich*, do której można włączyć w zasadzie cały dorobek kartografii światowej i wszystkie jej działy, może z pominięciem map nieba. Bo czymże jest ta tytułowa kraina nadmorska? Gdzie się zaczyna, a gdzie kończy? Z tym większym zainteresowaniem otwieramy książkę – i cóż się okazuje?

Po wzniosłym cytacie z Leonarda da Vinci trafiamy na siedem dość przypadkowo dobranych tekstów referatów wygłoszonych na sympozjum o tym samym co książka tytule w ramach XIX Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich „Polska – Bałtyk – Europa”, który odbył się 17–21 września 2014 r. w Szczecinie. Nie byłoby w tym nic szczególnego, gdyby nie brak jakiegokolwiek wzmianki na ten temat na okładce i stronie tytułowej. Dopiero we wprowadzeniu do książki napisanym przez Radosława Skryckiego czytelnik dowiaduje się całej prawdy. A jest to informacja ważna, gdyż czego innego można oczekiwać od zbioru referatów konferencyjnych, których naturalnym uzupełnieniem jest na ogół wystąpienie autora z zazwyczaj bogato ilustrowaną prezentacją, a czym innym – samotna książka poświęcona, zgodnie z tytułem, kartografii morskiej. Dobór artykułów konferencyjnych zazwyczaj obarczony jest pewną przypadkowością. Referenci zgłaszają bowiem wystąpienia zgodnie ze swoimi zainteresowaniami oraz aktualnymi wynikami własnych badań i dociekań naukowych, na ogół tylko częściowo zgodnymi z tematyką konferencji – zwłaszcza jeśli nie są to referaty specjalnie zamawiane. Dobór tematów oraz układ materiału i ilustracji do książki poświęconej kartografii morskiej byłoby natomiast zupełnie inne, bardziej przemyślane, uzasadnione i wyczerpujące zagadnienie.

Redaktor opracowania Radosław Skrycki wyraża we wstępie nadzieję, że książka chociaż częściowo przybliży czytelnikowi tak mało znane w Polsce najważniejsze dzieła kartografii morskiej. Spróbujmy ocenić, czy ten zamiar się powiodł. Recenzent nie uczestniczył we wspomnianym sympozjum i próbuje zgodnie z oczekiwaniami redaktora dowiedzieć się czegoś o kartografii morskiej i krain nadmorskich wyłącznie na podstawie omawianej książki.

Wśród artykułów zawartych w tej publikacji można wydzielić grupę jedynie trzech referatów poświęconych historii konkretnych map i atlasów morskich (głównie nawigacyjnych), a także dawnym mapom basenu portowego i redy portu w Gdańsku. Pozostałe omawiają zagadnienia z pogranicza tytułowej tematyki.

Pierwszy z artykułów – *Południowy Bałtyk i ziemie polskie na portolanach wykonanych w krajach śródziemnomorskich od początku XIV do końca XVI wieku* autorstwa Lucyny Szaniawskiej – to łącznie z 18 ilustracjami 35 stron książki, na których z morza nazwisk, tytułów, dat, starożytnych nazw, cytatów i barwnych opisów (np. człowieka z psim pyskiem z wyszczerzonymi zębami oraz ludzkimi nogami) naprawdę trudno wyłowić najistotniejsze dane o południowym Bałtyku i terenach przyległych zawarte na tychże mapach. Mamy tu całą historię map i źródeł geograficznych niekoniecznie dotyczących kartografii morskiej: od Ptolemeusza i starożytnych geografów przez średniowiecznych twórców atlasów świata i map portolanowych aż po wybitnych kartografów renesansowych i Joachima Lelewela, przedstawiciela nauki XIX w. Autorka zarzuca czytelnika bardzo licznymi informacjami, a ich nadmiar skutecznie utrudnia uzyskanie z artykułu usystematyzowanej wiedzy. Także niektóre z użytych sformułowań są mało zrozumiałe. Trudno na przykład stwierdzić, co autorka miała na myśli, gdy przy opisie treści najstarszego z portolanów Bałtyku autorstwa Angelina Dulcerta stwierdziła: „[...] nazwy i noty zostały tak ukierunkowane, aby można je było czytać, gdy odwróci się portolan brzegiem do siebie [...]” albo: „Wybrzeża [...] na wschodzie tworzące łuk, zaś w części północnej łukiem zbliżają brzegi tego akwenu ku zachodowi [...]”. Nie wiadomo także, czym są wspomniane przez nią „wybitne wzniesienia” u źródeł Dniepru. Podobnie długi i zawiły opis mapy *Carta Marina* Olaus Magnusa nawet po kilkakrotnym przeczytaniu pozostaje niejasny.

Artykuł opatrzony jest obszerną, liczącą 30 pozycji bibliografią oraz wspomnianymi już 18 ilustracjami, które na sympozjum były zapewne prezentowane na dużym ekranie i w kolorach. Niestety w książce zostały znacznie pomniej-

szone i wydrukowane w wersji jednobarwnej. W związku z tym dają tylko bardzo ogólne pojęcie o wyglądzie prezentowanych map, a szczegóły i drobne opisy, do których autorka tak często odwołuje się w tekście, są w większości zupełnie nieczytelne.

Drugi rozdział książki został poświęcony najstarszemu w dziejach atlasowi morskiemu. W artykule *Spiegel der Zeevaert (1583/1585) – pierwszy atlas morski Lucasa Janszooona Waghenara (1534–1606) i jego mapy polskiego wybrzeża* Kazimierz Kozica dość drobiazgowo opisuje losy holenderskiego marynarza i kartografa Lucasa Janszooona Waghenara oraz jego głównego dzieła – atlasu morskiego opracowanego z myślą o ułatwieniu żeglugi po morzach: Hiszpańskim (część Atlantyku oblewająca Półwysep Iberyjski), Północnym i Bałtyckim. Autor artykułu położył szczególny nacisk na artyzm i precyzję rysunku (rytu) dzieła Jana i Baptysty van Deutecum. Dla uczestników sympozjum w Szczecinie najciekawsze były zapewne opisy (nazwane w artykule załącznikami) trzech map południowego i wschodniego Bałtyku pochodzących z pierwszych wydań atlasu (niderlandzkiego i łacińskiego) oraz o parę lat późniejszych (niemieckiego i francuskiego). Artykuł jest ilustrowany rycinami tych map, niestety ze zrozumiałych przyczyn także znacznie pomniejszonymi, chociaż – co zasługuje na podkreślenie – z podaniem rozmiarów oryginału, czego brakowało w przypadku ilustracji do pierwszego tekstu.

Można by się spodziewać, że kolejne ryciny będą odpowiadać dokładnie opisywanym w tekście załącznikom. Niestety tak nie jest. Załącznik nr 1 to opis karty tytułowej atlasu z 1586 r. (wydanie łacińskie), co potwierdza także podpis pod ryc. 1; w rzeczywistości ilustracja pokazuje najwcześniejszą wersję niderlandzką z 1583 r. Załącznik nr 2 to precyzyjny opis mapy morskiej wybrzeża Prus Królewskich i Książęcych (czyli Zatoki Gdańskiej) z 1585 r. z wydania niderlandzkiego, a na ryc. 2 widzimy mapę morską Europy z tegoż atlasu (!). Dopiero ryc. 3 pokazuje mapę wybrzeża Prus zgodnie z podpisem (wydanie łacińskie), ale z tytułem jedynie w języku niderlandzkim (?) i bez wspomnianego w załączniku dodatkowego łacińskiego kartusza tytułowe-

go. Podobnie opisy w załącznikach nr 3 i 4 niezupełnie odpowiadają kolejnym rycinom. Szkoda, bo nawet takie pomniejszone ilustracje w połączeniu z precyzyjnym opisem byłyby bardzo ciekawe dla czytelnika zaopatrzonego w lupę, zwłaszcza takiego, który nie uczestniczył w symposium. Żadna z opisywanych map nie jest zorientowana na północ; w każdym przypadku autor podaje orientację, jednak z zastosowaniem tylko 16-rumbowego zestawu kierunków, a w związku z tym informacje nie są całkiem zgodne z prawdą.

Artykuł Jana Szeligi *Wielkoskalowe mapy morskie rejonu ujścia Wisły i redy portu gdańskiego z XVI–XVIII wieku* to podobnie jak poprzednie referaty przedstawienie konkretnych opracowań kartograficznych oraz ich twórców. Autor zwrócił uwagę na rolę portu w rozwoju miasta, podkreślił starania władz Gdańska o regularne pomiary i utrzymanie w należyтым stanie dróg wodnych, toru dojścia do portu i redy, stale narażonych na zasypywanie przez Wisłę. W tym celu tworzone regularnie wielkoskalowe mapy ujścia Wisły, drogi dojścia do portu (toru wodnego) i samego portu. Niestety w wielu przypadkach nie przetrwały one do naszych czasów w oryginałach, ale i te nieliczne zachowane oraz istniejące kopie pozostałych stanowią doskonały materiał badawczy z zakresu zmian geomorfologicznych, hydrograficznych i kartograficznych. Odnalezienie przez prof. Stanisława Alexandrowicza w Bibliotece im. Lenina w Moskwie sztucznego atlasu ze zbiorów miejskiego archiwum w Gdańsku (Staatsarchiv Danzig) ze 108 oryginalnymi mapami portu gdańskiego i ujścia Wisły z lat 1594–1703 budzi nadzieje na znaczne rozszerzenie wiedzy w tym zakresie, jeśli tylko obecni dysponenci dzieła wyrażą na to zgodę, co na razie nie nastąpiło. Jak stwierdza Jan Szeliga, twórcy map morskich w rejonie Gdańska byli wybitnymi fachowcami, a stosowane przez nich metody kartograficzne nierzadko o wiele lat wyprzedzały rozwiązania zachodnioeuropejskie. O poziomie tych prac dobitnie świadczą takie przykłady, jak zastosowanie izobat do prezentacji głębokości o 10 lat wcześniej niż powszechnie uznawane za pierwsze użycie tej metody przez Pierre'a Ancelina oraz wykorzystanie kolorowanych po-

wierzchni między izobatami – a więc metody batymetrycznej – o ponad 100 lat wcześniej, niż zwykło się przyjmować. Artykuł uzupełniono 4 rycinami wybranych map (bardzo pomniejszonych i nieczytelnych), 2 ciekawymi szkicami przebiegu wybrzeża w 1594 i 1724 r. na tle stanu dzisiejszego, a także ponad 20 pozycjami bibliograficznymi.

Nieco inne zagadnienie, chociaż także dotyczące zmian ukształtowania dna i brzegu morskiego, poruszył w interesującym artykule Krzysztof Siedlik. Przedstawił on zastosowanie kartograficznej metody badań do przesłedzenia zmian w przebiegu linii brzegowej oraz głębokości dna Zalewu Szczecińskiego powstałych na skutek trwającego blisko 500 lat ochłodzenia klimatu (tzw. małej epoki lodowej ok. 1350–1850). Artykuł *Zmiany linii brzegowej Zalewu Szczecińskiego na podstawie wybranych map z XVII i XVIII w.* to prezentacja badań z wykorzystaniem siedmiu wybranych map, możliwie najstarszych i jednocześnie narysowanych już na podstawie pomiarów terenowych. Te pochodzące z lat 1600–1886 mapy poddano procesowi skalibrowania, co pozwoliło na w miarę wiarygodne porównanie ich treści ze współczesnym obrazem linii brzegowej i wyciągnięcie odpowiednich wniosków. Ciekawym i chyba nie tak oczywistym aspektem wydaje się wykorzystanie nazewnictwa i opisów elementów topograficznych na wybranych mapach jako jednego z indicatorów zmian w przebiegu linii brzegowej. Niewątpliwie żmudne badania autora potwierdziły obniżenie poziomu wód w zalewie w okresie małej epoki lodowej, ale niepozabawione są niespodzianek i zaskakujących wyników, które wymagają dalszych prac. Artykuł odwołuje się do wybranych map oraz 13 pozycji bibliograficznych. Jest to przykład opracowania tematycznego (zmiany ukształtowania dna i przebiegu linii brzegowej) na bazie historycznych map topograficznych terenów nadmorskich z wykorzystaniem wybranych elementów map morskich, ale do celów naukowych, a nie z myślą o nawigacji.

Omawiana książka zawiera także artykuły z pogranicza tytułowej tematyki. Do tej grupy można zaliczyć prace Ewy Gwiazdowskiej *Przyczynki do ikonografii portów bałtyckich w okresie*

nowożytnym oraz Bogusława Czechowicza *Historia upada do morza? Refleksy heglizmu w kartografii*.

Pierwszy z nich można uznać za ozdobnik publikacji, ponieważ autorka omawia piękne wizerunki nadbałtyckich miast portowych. Z kartografią morską ma to niewiele wspólnego, ale gdyby załączone do artykułu ilustracje wydrukowano w kolorze, mogłyby cieszyć oko czytelnika (zapewne było tak podczas prezentacji referatu na sympozjum). Autorka zwraca uwagę na różne oczekiwania i podejście zamawiających panoramy włodarzy miast. Warunki zamówienia rzutowały na efekt końcowy na równi z wizją artysty. Powstawały więc piękne obrazy, czasem z portem wyeksponowanym na pierwszym planie dla podkreślenia jego roli, czasem zaś z wstydliwie ukrytym w tle, ale za to z pierwszoplanowymi monumentalnymi budowlami, jak kościoły, bastiony warowni czy wspaniałe kamienice.

Heglizm w kartografii to z kolei zupełnie nieznaną recenzentowi dziedzina, więc trudno polemizować z przedstawionymi w artykule przemyśleniami autora, a tym bardziej filozofa Georga Wilhelma Friedricha Hegla. Autor tekstu omawia niezwiązane z kartografią morską i generalnie mało kartograficzne opracowanie *Historiogram des preussischen Staats von 1280 bis 1830 n. Christus im synchronistischen verhältnis zu dem Nachbarstaaten*. Dzieło to usiłuje przedstawić w formie graficznej na kilku planszach dzieje terytoriów i władztw tworzących docelowo z biegiem czasu państwo pruskie. Jest to próba prezentacji czasoprzestrzennej, ponieważ zachowane jest, z grubsza biorąc, sąsiedztwo geograficzne w Europie Środkowej przy zmieniających się w czasie terytoriach i przynależności polityczno-państwowej. Ponieważ terytoria pruskie łączą się ze sobą ku górze planszy jak rzeki i spływają ku morzom Północnemu i Bałtyckiemu, to prawdopodobnie tutaj autor referatu dopatrzył się morskości tej prezentacji. Można i tak! A może tę czasoprzestrzenną prezentację Europy Środkowej zaliczono do kartografii krain nadmorskich? Artykuł został uzupełniony 7 czarno-białymi ilustracjami fragmentów dzieła oraz 9 pozycjami bibliograficznymi.

Wielce zasłużoną postacią dla powstania i rozwoju wojskowej kartografii morskiej w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym, gdy po raz pierwszy od 200 lat w granicach kraju znalazł się niewielki fragment wybrzeża Bałtyku, był komandor podporucznik Artur Reyman. Polska stała się państwem morskim, a zatem całą wojskową i cywilną służbę morską należało stworzyć od nowa, nie mając w tym względzie żadnych doświadczeń ani specjalistów. Dzięki zaangażowaniu takich młodych i ambitnych ludzi jak Reyman cel został osiągnięty. W artykule *Komandor podporucznik Artur Reyman – animator kartografii morskiej dwudziestolecia międzywojennego* Wiesław Czajka opisuje bardzo trudne początki polskiej państwowości nad Bałtykiem i wplata w nie fakty z życia oficera marynarki wojennej, hydrografa morskiego, kartografa i wreszcie historyka kartografii Artura Reymana. Był on twórcą pierwszych arkuszy polskich map morskich, autorem wielu artykułów z tej dziedziny, współautorem wielojęzycznego *Słownika morskiego* oraz jednym z organizatorów i dowódców Biura Hydrograficznego Marynarki Wojennej. Artykuł został opatrzony 12 pozycjami bibliograficznymi.

Książkę zamyka opracowanie Jerzego Ostrowskiego pt. *Polskie piśmiennictwo poświęcone historii kartografii morskiej (Przegląd chronologiczno-bibliograficzny)*. Otwiera go wspomniana na wstępie definicja kartografii morskiej. Następnie autor jak zwykle w sposób bardzo fachowy i usystematyzowany chronologicznie przedstawił i scharakteryzował stosunkowo nieliczne polskie piśmiennictwo dotyczące kartografii morskiej – łącznie 133 pozycje. Przypomniał polskich prekursorów i najbardziej płodnych w tej tematyce badaczy i autorów, począwszy od działającego na przełomie XVIII i XIX w. Jana Potockiego. Wykaz obejmuje jedynie piśmiennictwo poświęcone kartografii morskiej, nie uwzględnia zaś publikacji dotyczących tego niesprecyzowanego terenu, jakim są krainy nadmorskie, gdyż w tym przypadku bibliografia poświęconych im prac wymagałaby dodatkowych tomów.

Podsumowując, należy stwierdzić, że zgodnie z nadziejami Radosława Skryckiego wyrażonymi we wstępie do książki kilka ciekawych informacji

z zakresu kartografii morskiej udało się z niej wyłowić, chociaż na pewno nie dają one usystematyzowanego obrazu tytułowej tematyki. Zastrzeżenia budzą natomiast ilustracje, które w wersji mocno pomniejszonej są mało przydatne; lepiej było by dać jedynie wybrane fragmenty map, ale w oryginalnej lub prawie oryginalnej wielkości, i dotyczy to większości zamieszczonych obrazów.

Książka cechuje się wielką liczbą błędów redakcyjnych. Bardzo częste są literówki, brakuje spacji między wyrazami, tak jakby publikacja nie podlegała przed drukiem korektom redaktorskiej i technicznej. Zdarzają się także błędy merytoryczne, jak wspomniana niezgodność podpisów pod rycinami z poprzedzającym je tekstem czy rozwinięcie skróconej nazwy Centralnej Biblioteki Geografii i Ochrony Środowiska (CBGiOŚ) jako Centralne Biuro Geodezji i Ochrony Środowiska! Niemal wszystkie wykazy bibliografii umieszczane na końcu artykułów zostały złożone

w sposób nieprzejrzysty, w związku z czym bardzo trudno odróżnić poszczególne pozycje. Jako wzór dobrze opracowanej redakcyjnie i technicznie bibliografii może służyć jedynie artykuł Jerzego Ostrowskiego. Także przypisy dolne mimo zastosowania linii oddzielającej w wielu przypadkach nieestetycznie zlewają się z tekstem właściwym, brakuje odstępu przynajmniej jednego wiersza (zob. np. s. 12, 19, 72, 145).

Zapewne dla uczestników sympozjum w Szczecinie, którzy wysłuchali referatów, obejrzeni towarzyszące im prezentacje i uczestniczyli w dyskusji, książka ta jest dobrym przypomnieniem i zebraniem materiału konferencyjnego, jednak dla pozostałych czytelników przedstawia wartość znacznie mniejszą. ■

Jan Rutkowski
(Warszawa)